

AFETLER VE ACİL DURUM KOMİTESİ (DEC) TÜRKİYE-SURİYE DEPREM MÜDAHALESİNDEN ÇIKARILAN SONUÇLAR VE DERSLER

ÇAĞRI SONRASI DEĞERLENDİRME BULGULARI

YÖNETİCİ ÖZETİ

BU DEĞERLENDİRME HAKKINDA

Bu rapor 6 Şubat 2023 tarihinde Türkiye'yi ve Suriye'nin kuzey batısını etkileyen 7,8 büyüklüğündeki depreme ilişkin Afetler ve Acil Durum Komitesi'nin (DEC) yaptığı müdahale çağrısı sonrasında yapılan değerlendirmede elde edilen bulguları ve tavsiyeleri içermektedir. DEC'nin yardım faaliyetleri, depremden en çok etkilenen bölgeler olan Türkiye'deki altı ile (Gaziantep, Hatay, Adıyaman, Kahramanmaraş, Kilis ve Şanlıurfa) ve Suriye'de hükümet kontrolündeki bölgeler (Halep, Hama, Lazkiye) ve kuzey batıda muhaliflerin elinde bulunan bölgeler (İdlib ve Halep'in bazı kısımları) olmak üzere iki operasyon merkezine odaklanmıştır.

Değerlendirmede sonuç hasadı yöntemi kullanılarak DEC müdahalesinin etkileri incelenmiş ve gelecekteki insani yardım çalışmaları için bazı dersler çıkarılmıştır. Zamanlama ve kısıtlı nihai raporlar nedeniyle son dönemdeki gelişmeler değerlendirilememiş olsa da, bağlamın nasıl geliştiği ve kuruluşların nasıl uyum sağladığı konuları ele alınmıştır. Raporda, özellikle Suriye'deki hızlı siyasi değişimler başta olmak üzere, Türkiye ve Suriye'deki farklı koşulların müdahalenin kapsamını, uygulamasını ve karşılaşılan zorlukları önemli ölçüde etkilemiş olduğunun anlaşılmasının önemi vurgulanmıştır.

DEC MÜDAHALESİNİN SONUÇLARI

Bu inceleme, DEC'nin yaptığı çağrının toplu etkisinin yalnızca müdahalenin ölçeğine değil, DEC üyesi kuruluşların karmaşık ve farklı operasyonel ortamlara stratejik olarak uyum sağlama kapasitesine göre de şekillendiğini ortaya çıkarmıştır. DEC'nin insani yardım sonuçlarına olan katkısının ciddi karşılanmamış ihtiyaçlar, süregelen yerinden edilme durumu ve "kriz içinde kriz" ortamında gerçekleştiği özellikle belirtilmelidir. Depremler temel hizmetlere erişimin çok az olduğu ya da hiç olmadığı bölgelerde WASH, gıda, barınma ve sağlık hizmetleri için acil bir talep yaratmıştır. Diğer taraftan DEC'nin sistemik sonuçlara olan katkısı, DEC üyesi kuruluşlar arasında eşit ortaklık uygulamalarının güçlenmesi, insani yardım çalışanları için sağlığın ve özen yükümlülüğünün merkeze konması ve çevre ve iklim konularına yüksek önem verilmesi çabaları açısından kritik önemde olmuştur.

DEC müdahale sonuçları aşağıdaki şekil üzerinde özetlenmiştir.

İnsani yardım sonuçları

Türkiye ve Suriye’de depremden etkilenen toplulukların su, sanitasyon ve hijyen (WASH), sağlık, gıda ve beslenme, koruma, geçim kaynakları, barınma, eğitim ve afete hazırlık gibi kilit sektörlerde DEC tarafından desteklenen müdahaleler sonucunda yaşadığı doğrudan değişiklikler.

WASH: Depremden etkilenen topluluklar güvenli suya tekrar erişebilmiş ve su kaynaklı hastalıklardan korunmuştur.

Sağlık: Depremden etkilenen topluluklar depremin etkileriyle başa çıkabilmek için temel fiziksel ve ruhsal sağlık hizmetlerine erişmiştir.

Koruma: Depremden etkilenen topluluklar koruma risklerini önlemek ve bunlara müdahale etmek için gereken bakım ve desteği sağlayan mekanizmalara ve hizmetlere erişmiştir.

Gıda ve beslenme: Depremden etkilenen toplulukların aldıkları gıda yardımı temel ihtiyaçlarını karşılamaya yardımcı olmuştur. Hedefli beslenme desteği yetersiz beslenmeyi azaltmış ve acil durum sırasında daha sağlıklı beslenme uygulamalarını teşvik etmiştir.

Geçim kaynakları: DEC destekli müdahaleler sayesinde depremde etkilenen topluluklar gelir elde etmiş ve üretim için kullanılan varlıkları yeniden inşa etmişlerdir.

Barınma: Depremden etkilenen aile ve bireyler güvende kalma, mahremiyetlerini koruma ve zorlu yaşam koşullarıyla başa çıkmalarını sağlayan barınma desteği almıştır.

Eğitim: Çocuklar ve gençler iyileşmeyi ve uzun vadeli öğrenmeyi destekleyen eğitim ve beceri geliştirme fırsatlarına erişmiştir.

Afete hazırlık: DEC destekli müdahaleler afete hazırlık konusunda yerel teknik uzmanlığın güçlendirilmesine katkıda bulunmuştur.

Sistemik sonuçlar

İnsani yardım sisteminde daha geniş çaplı değişimler. Sistemik sonuçlar insani yardım hedeflerine ulaşmaya katkı sağlarken, aynı zamanda insani yardım sektöründeki daha geniş reform gündemleri ve taahhütleriyle de uyumludur.

Çevre ve iklim: DEC üyesi kuruluşlar ve uygulayıcı ortaklar insani yardım faaliyetlerinin çevresel ayak izini azaltmak için pratik önlemler almıştır.

Ortaklıkların ve yerel kapasitenin güçlendirilmesi: Kurulan ortaklıklar sayesinde DEC destekli müdahaleler bağlama duyarlı, özelleştirilmiş ve yerel ortakların özel geçmişlerine ve güçlü yönlerine saygı duyan yaklaşımlarla bunların operasyonel, teknik ve liderlik kapasitelerinin gelişmesine katkıda bulunmuştur.

İnsani yardım çalışanlarının sağlık ve güvenliğine destek: Ön saflarda çalışan personel, uygulayıcı ortaklar ve gönüllüler, ek stres faktörlerini azaltarak depremin etkilerini ve görev sorumluluklarını yönetme konusunda onlara destek olmak amacıyla tasarlanan hizmetlere erişmiştir.

KATKIDA BULUNAN FAKTÖRLERİN VE ÇIKARILAN DERSLERİN ÖZETİ

Katkıda bulunan faktörler ifadesi burada müdahalenin sonuçlarını şekillendirmede önemli rol oynayan mekanizmalar, altta yatan koşullar veya kolaylaştırıcı unsurları ifade etmek için kullanılmaktadır. Bu değerlendirme tespit edilmiş olan katkıda bulunan faktörlerin yalıtılmış unsurlar olmadığını, bunların kalite, uygunluk ve sürdürülebilirliğin birbirine bağlı kolaylaştırıcı unsurları olduğunu ortaya çıkarmıştır. Her faktör gelecekteki insani yardım çabalarına rehberlik edecek dersler sunmaktadır. Bu değerlendirmede hem DEC özelinde hem de sektör genelinde tasarım ve uygulamaların iyileştirilmesi amacıyla söz konusu içgörülerin ana fikirleri özetlenmiştir.

➔ **Katkıda bulunan faktör 1: DEC üyesi kuruluşların ile yerel ortakların esnekliği ve uyum kabiliyeti, operasyonel ve bağlamsal kısıtlamaların üstesinden gelmek ve insani yardımın ulaştırılmasını sağlamak konusunda çok önemli rol oynamıştır.**

Deprem müdahalesi hem Suriye hem de Türkiye’de operasyonel zorluklara neden olan ve sürekli adaptasyon gerektiren son derece karmaşık ve öngörülemeyen ortamlarda gerçekleşmiştir. Bu operasyonel sorunlar özellikle müdahalenin ilk aşamasında program zaman çizelgelerini, hedeflemeyi ve dağıtım yöntemlerini etkilemiştir. Bu değerlendirme, bu zorluklara rağmen program ekiplerinin kayda değer bir çeviklik sergilediğini ortaya koymuştur. DEC üyesi kuruluşlar da DEC’nin özellikle bütçenin yeniden tahsisi, coğrafi genişleme, zaman çizelgesi uzatmaları ve bütçesiz değişiklikler gibi konulardaki esnekliğinin, aksamaların olduğu dönemlerde operasyonların sürdürülmesi açısından çok önemli bir faktör olduğunun altını çizmişlerdir.

Ders: Basitleştirilmiş onaylar, uyarlanabilir bütçe ve ademi merkezîyetçi karar alma mekanizmaları gibi esneklik sağlayan uygulamalar DEC müdahalesinin en önemli güçlü yanlarından biri olmuştur. Bu mekanizmalar kurumların değişen ihtiyaç ve risklere hızlı bir şekilde yanıt verebilmesini sağlamıştır. Esnek finansman yoluyla desteğin sürekli olması ve yerel ortaklara güven büyük önem arz etmektedir. Bu yaklaşım dinamik ve yüksek riskli ortamlarda ulaşım kapsamının genişletilmesine yardımcı olmaktadır.

➔ **Katkıda bulunan faktör 2: Entegre programlama sektörler arasında çarpan etkisi yaratarak sonuçları, verimliliği ve kullanıcı deneyimini iyileştirmiştir.**

İnsani yardım müdahaleleri WASH ve koruma veya eğitim ve MHPSS gibi sektörler arasında bağlantı kurduğu zaman depremden etkilenen topluluklar için elde edilen sonuçlar önemli ölçüde iyileşmiştir. Çok sektörlü yaklaşımlar kriz yaşayan toplulukların katmanlı ve karmaşık ihtiyaçlarına daha kapsamlı yanıtlar verilmesini sağlamıştır. Örneğin barınma ve nakit müdahaleleri koruma yönlendirmeleriyle beraber yapıldığında daha etkili hale gelerek hem fiziksel hem psikolojik güvenliğin artmasını sağlamıştır. Entegrasyon ayrıca insani yardımdan iyileşmeye daha yumuşak bir şekilde geçilmesini sağlamıştır.

Ders: Entegre programlama, koordineli ve sektör farkındalığı olan stratejilerle planlanıp uygulandığı zaman daha güçlü ve sürdürülebilir sonuçlar verir. Kapsayıcılığı, yönlendirme sistemlerini ve PSS’yi programlamaya temel bileşenler olarak katmak daha bütünsel bir müdahale sağlar. Bu yaklaşım krizden etkilenen insanların iyileşme sürecindeki karmaşık gerçekliklerini dikkate alır ve onların sağlık, güvenlik ve onurla ilgili sonuçlarını iyileştirir.

➔ Katkıda bulunan faktör 3: Nakit paranın birden fazla sonucu desteklemedeki önemi.

DEC'nin Türkiye-Suriye depremi müdahalesinde, sistemdeki aksaklıkların aşılabilmesi amacıyla mobil para, kuponlar ve yerel finansal ortaklıkların kullanıldığı çok amaçlı nakit yardımı (MPCA) önemli bir kalem olmuştur. DEC üye kuruluşları ve ortaklar nakit desteğini sağlık, koruma ve barınma gibi sektörler için uyarlayarak acil ihtiyaçlar için esnek yardım sağlamıştır. Koşulsuz nakit yardımından iş karşılığı nakit ödemeye uzanan müdahale dereceleri, kısa vadeli hayatta kalmayı sürdürmeye ve uzun vadeli iyileşmeyi teşvik etmeye yardımcı olmuştur. Ancak birçok kazanımın kırılgan olduğu görülmüş, daha sürdürülebilir geçim kaynağı stratejilerine duyulan ihtiyaç öne çıkmıştır.

Ders: Çok amaçlı nakit yardımı (MPCA) kriz ortamlarında temel hizmetlere erişimi önemli ölçüde iyileştirebilir. Program tasarımında esneklik ve yerel finansal sistem zorluklarına uyum sağlanması, özellikle enflasyon ve sistemik aksaklıkların olduğu durumlarda etkili müdahale için kilit unsurlardır.

➔ Katkıda bulunan faktör 4: Erken müdahaleler bilinçli bir şekilde uzun vadeli etki için zemin hazırladığı zaman sürdürülebilir sonuçlar elde edilmiştir.

Bazı DEC kuruluşları en baştan itibaren uzun vadeli planlama yaparak su sistemlerini rehabilite etmiş, yerel pazarları desteklemiş ve mikro işletmelere dönüşebilecek ev tabanlı geçim kaynaklarını teşvik etmiştir. Bu çalışmalar toplulukların hayatlarını yeniden inşa etmek için dayandıkları daha geniş sosyal, ekonomik veya fiziksel sistemlere entegre edildiği zaman en iyi sonuçlar alınmıştır. Ancak uzaktan yönetim, kısa finansman döngüleri, yaptırımlar ve hükümet kısıtlamaları gibi zorluklar, her iki ülkede de erken iyileşme çabalarının ölçeğini ve etkisini sınırlamıştır.

Ders: Katmanlı kriz ortamlarında etkili insani yardım müdahaleleri erken iyileşmeyi en baştan itibaren sürece entegre eder. Bu, bir yandan acil ihtiyaçları karşılarken diğer yandan ekonomik iyileşmeyi, sosyal uyumu ve yerel sistem rehabilitasyonunu teşvik eden müdahalelerin tasarlanmasını gerektirir.

➔ Katkıda bulunan faktör 5: Geri bildirim mekanizmaları yaygın olarak kullanılmış ve operasyonel iyileştirmelere katkıda bulunmuştur. Ancak kapsayıcı katılım ve stratejik etki sınırlı kalmıştır.

Geri bildirim dayalı operasyonel değişiklikler yaygın olmuştur. Her iki ülkede geri bildirim mekanizmaları DEC üyelerinin topluluğa özgü kaygıları tespit etmesine ve bunlara yanıt vermesine yardımcı olmuştur. Bu olumlu örnekler rağmen katılım konusunda engeller var olmaya devam etmiştir. Bazı bağlamlarda geri bildirimin etki yaratması konusundaki beklentinin düşük olması, misilleme korkusu ve geri bildirimin nasıl kullanıldığına dair sınırlı şeffaflık olması katılımı azaltmıştır. Uzun süren kriz ve tekrarlanan şoklar, ve son olarak deprem, toplulukları oldukça savunmasız bırakmış ve geri bildirim süreçlerine dahil olmak yerine öncelikle acil yardım almaya odaklanmalarına neden olmuştur. Güvenlik önlemleri alınan bir ortamda misilleme korkusu, geri bildirimin değişime yol açacağına dair düşük beklenti ve hizmetleri açıkça eleştirmenin yaygın bir davranış olmadığı kültürel normlar gibi daha derin bağlamsal faktörler de bu duruma katkı yapmıştır. Geri bildirimlerin nasıl kullanıldığına dair sınırlı şeffaflık güveni daha da azaltmıştır. Tüm bu baskılar sonucunda FCRM'ler mevcut olmasına rağmen bunlara katılım zayıf ve düzensiz olmuştur.

Ders: Bazı bağlamlarda, hayatta kalmanın öncelikli olması veya derinlere yerleşmiş sınırlı eleştiri alışkanlığı gibi yapısal ve kültürel faktörler, DEC kuruluşlarının yalnızca sistem tasarımı yoluyla katılımı güçlendirmesini iyice zorlaştırmaktadır. Bu durum, geri bildirimin yardım temas noktalarıyla ilişkilendirilmesi, güvenilir topluluk araçlarının kullanılması, geri bildirimin eleştiri yerine işbirliği olarak yeniden çerçevelendirilmesi ve toplulukların geri bildirim sonucunda gözle görülür değişimler görmelerinin sağlanması gibi bağlama daha duyarlı reformlar yapılmasını gerektirmektedir. Güven inşa etmek ve kapsayıcılığı sağlamak için FCRM'ler şikayet çözümünün ötesine geçerek iki yönlü diyaloga odaklanmalı, güvenli katılımı desteklemeli ve geri bildirimlerin nasıl değişime yol açtığını göstermelidir.

➔ **Katkıda bulunan faktör 6: Müdahale genelinde kapsayıcı stratejiler ilerleme kaydetmiştir. Ancak özellikle engelli bireyler için süregelen engeller, sistem çapında entegrasyon ve özel uyarlamalara duyulan ihtiyacın altını çizmektedir.**

Başta engelli bireyler olmak üzere hassas grupların kapsanması, DEC'nin Türkiye ve Suriye'deki deprem müdahalesinin beyan edilen önceliklerinden biriydi. Kuruluşlar kapsayıcılık kriterlerini hedefleme stratejilerine dahil etmiş ve özellikle WASH, barınma, sağlık ve eğitim alanlarında hizmetlerin uyarlanması somut ilerleme kaydetmiştir. Verilen hizmetleri uyarlamak için erken değerlendirmeler yapılması, uzak veya hareket engelli bireylere ulaşmak için mobil ekipler kullanılması ve bakıcı desteğinin programlamaya dahil edilmesi kapsayıcılığı en etkili kılan unsurlar olmuştur.

Ders: Kapsayıcılık, değerlendirmeden hizmet tasarımına ve izlemeye kadar tüm aşamalarda topluluk farkındalığıyla yürütülen çok sektörlü bir süreç olarak ele alındığı zaman en etkili biçimde gerçekleşir. Mobil ekipler, basit ama yerinde fiziksel uyarlamalar ve kapsayıcı geri bildirim kanalları hizmetlerin daha erişilebilir olmasını sağlamıştır. Ancak, ayrıştırılmış veri sistemleri, yönlendirme mekanizmaları ve engellilik odaklı aktörlerle etkin ortaklıklar olmadan kapsayıcılık yüzeysel veya tutarsız kalmaktadır.

➔ **Katkıda bulunan faktör 7: DEC üyesi kuruluşlar arasındaki koordinasyon uygulama sırasında sınırlı kalsa da, Kolektif Girişimler daha derin işbirliğini teşvik etmiş, yerel liderliği desteklemiş ve daha sistemik sonuçlara katkıda bulunmuştur.**

Koordinasyon ve işbirliği Türkiye-Suriye deprem müdahalesi için hayati öneme sahip olmuş ve zamanlamaya, bağlamsal uygunluğa ve operasyonel kapsama katkıda bulunmuştur. Koordinasyon çoğu zaman sektörel çalışma grupları, düzenli toplantılar veya coğrafi çakışmayı önleme çabaları yoluyla gayri resmi olarak gerçekleşmiştir. Bununla birlikte, kuruluşlar arasında gerçekleşen çoğu işbirliği yapı ve derinlikten yoksun olmuştur. Bu kısıtlara rağmen, DEC çağrısı kapsamında pilot olarak uygulanan Kolektif Girişimler, daha derin işbirliğinin olumlu bir örneği olarak öne çıkmıştır. Kolektif Girişimler, koordineli eylem ve ileri görüşlü cesur yaklaşımlar yoluyla, insani kriz bağlamlarındaki karmaşık zorluklara yenilikçi çözümler geliştirmek için özel bir finansman kaynağı sağlamayı amaçlamıştır. Bu fon akışı kapsamında finanse edilen bu girişimler, DEC üyesi kuruluşların ve ortaklarının birlikte ortak sonuçlar doğuran faaliyetler tasarlamalarına, denemelerine ve uygulamalarına imkan sağlamıştır.

Ders: DEC şemsiyesi altında, özellikle de yetki alanlarının, değerlerin ve yerel ortaklıkların halihazırda örtüştüğü yerlerde, daha fazla uyum için net bir fırsat mevcuttur. DEC, özellikle birden fazla DEC kuruluşunun aynı coğrafi bölgelerde (Halep gibi) ve birbirini tamamlayan sektörlerde (sağlık ve koruma gibi) faaliyet gösterdiği durumlarda, uzun vadeli ortak programlama, net şekilde tanımlanmış konsorsiyum rolleri, uyumlu sistemler ve ortak savunuculuk platformlarına yatırım yaparak bu iyi uygulamaları daha da geliştirebilir.

➔ **Katkıda bulunan faktör 8: Yerel ortaklıklar erişimi ve meşruiyeti artırmıştır, ancak sürdürülebilirlik için gereken yapısal destekten genellikle yoksun kalmıştır.**

Yerel kuruluşlar kritik erişim, bağlamsal anlayış ve uzak, güvensiz veya siyasi açıdan hassas bölgelerdeki topluluklara ulaşmak için gereken çevikliği sağlamıştır. Ayrıca müdahale sırasında çok katmanlı ortaklıkların değeri tekrar vurgulanmıştır. Ulusal ve bölgesel STK'lar, tabandan gelen kadın kooperatifleri ve toplum tabanlı gruplarla birlikte çalışarak erişim alanlarını genişletmiş ve birçok seviyede kapasite geliştirme çalışmaları yapmıştır.

Ancak zorluklar eksik olmamıştır. Birçok yerel ortak, kısa vadeli alt yüklenici sözleşmeleriyle, yüksek raporlama yükü altında kurumsal gelişim için sınırlı kaynaklarla faaliyet göstermeye devam etmiştir. Göze çarpan önemli bir nokta ise operasyonel riskin orantısız bir çoğunluğunu yerel ortakların taşımasıdır.

Ders: Gelecekte yapılacak müdahaleler eşitlikçi risk paylaşımı, sürekli kurumsal destek ve çok yıllık finansman stratejilerini mümkün kılarak DEC ortaklık modelinin başarısını temel almalıdır. Sunulan destek teknik eğitimin ötesine geçerek ortak yönetim yapılarını, katmanlı kapasite güçlendirmeyi ve yerel aktörlerin insani yardım faaliyetlerinin sadece uygulayıcıları değil ortak liderleri olarak mutlak şekilde tanınmasını içermelidir.

➔ **Katkıda bulunan faktör 9: Çevreyle ilgili hususlar önem kazanmış, ancak entegrasyon parça parça ve genellikle tesadüfi olmaya devam etmiştir.**

Çevresel kaygılar müdahalede özellikle de WASH, barınma ve erken iyileşme çabaları sırasında ortaya çıkmış, ancak entegrasyon genellikle reaktif olmuş ve acil sağlık risklerine odaklanmıştır. Kuruluşlar iklim konusunda daha net bir rehberliğe ihtiyaç duyduklarını ifade etmişlerdir. İklim ve Çevre Tüzüğü'nün kabul edilmesi ve çalıştaylar düzenlenmesi gibi adımlar iklim konusunda daha sistematik eylemler yönünde ilerleme olduğunu göstermiştir. İleriye dönük olarak yerel ortakların sürece dahil edilmesi ve iklime dair hedeflerin uygulama düzeyinde hayata geçirilmesinin sağlanması kilit önem taşımaktadır.

Ders: Gelecekte yapılacak müdahaleler, çevresel risk analizi, tarama araçları ve yerel düzeyde sahiplenilen yönetim mekanizmalarını program döngüsü boyunca sürece dahil ederek, geçici önlemlerin ötesine geçmelidir. Bu kapsamda çevre dostu uygulamalar hakkında gerçekçi rehberlik, çevreye duyarlı tedarik için destek ve hem acil iyileşmeyi hem de uzun vadeli dirençliliği destekleyen iklim dostu altyapı yatırımları önem taşımaktadır.

➔ **Katkıda bulunan faktör 10: Etkiyi sürdürmek, güven inşa etmek ve topluluğa geçişi desteklemek için çıkış veya geçiş konusunda erken planlama yapmak ve iletişim kurmak büyük önem taşımaktadır.**

DEC üye kuruluşları Türkiye ve Suriye'deki deprem müdahalesi sırasında çıkış planlaması yaklaşımları konusunda büyük farklılıklar göstermiştir. Bazıları erken ve ilkeli çıkış stratejileri benimseyerek geçişleri en baştan planlayıp toplulukları oldukça önceden bilgilendirirken, bazıları çok ani şekilde veya net bir iletişim kurmadan çıkış yapmıştır.

Ders: Sorumluluk sahibi çıkışlar erken planlama, dürüst iletişim ve yerel sistemlerle uyum gerektirmektedir. Bu konuda en başarılı olanlar en baştan itibaren geçiş için planlama yapan, zaman çizelgelerini paylaşan, yönlendirmeleri haritalandıran ve ortaklarını faaliyetleri bağımsız olarak sürdürmek için hazırlayan DEC üye kuruluşları olmuştur. Toplulukları desteksiz veya kafası karışmış bir halde bırakmamak adına, yönlendirme mekanizmalarının paylaşılması, toplulukla istişare yapılması ve ilgili ortakların kapasitelerinin sürdürülebilirliğinin sağlanması büyük önem arz etmektedir. Hizmetlerin, altyapının veya araçların yerel aktörlere devri, bu geçişlerin bilinçli, iletişimli ve iyi koordine edilmiş olması halinde etkiyi artırabilir.